

TÜRKÇEDE VERGİYLE İLGİLİ SÖZ OCAKLARI ve KÖKENLERİ

Word-Mines Related to Tax in Turkish Language

*Yusuf GEDİKLİ**

Eski bir yazı dili olan Türkçede vergiyle ilgili bir çok kelime vardır. Bildirimizde Türkçede vergiyle ilgili söz ocaklarını incelemek istiyoruz¹. Şu anki bulgularımıza göre Türkçede vergiyle ilgili 5 söz ocağı vardır.

Birinci ocak:

1.1. Birinci kökten veri elde edilemedi.

1.2. İkinci kökten gelen Eski Uygurca **birt** “bir vergi türü”, Anadolu’daki **pirde** “hayvan sayısına göre alınan vergi, sayım vergisi”, **firde** “hayvan vergisi”, **firdecı** “vergi alımcısı, tahsildar”dır.

* Dr.

¹ Bu yazının temel kaynakları şu kısaltmalarla gösterilmiştir:

D: **Divanü Lügatit Türk Dizini**, Kaşgarlı Mahmut, TDK, Ankara 1972.

DS: **Derleme Sözlüğü**, TDK, Ankara 1963-1982, 12 cilt.

EUTS: **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**, Ahmet Caferoğlu, 3. b., Enderun k.e., İstanbul 1993.

KıPçTS: **Kıpçak Türkçesi Sözlüğü**, Recep Toparlı - Hanifi Vural - Recep Karaatlı, TDK, Ankara 2003.

KTLS: **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü**, KB y., Ankara 1991.

OY: **Orhon Yazıtları**, Talat Tekin, 3. b., Yıldız y., İstanbul 2003.

TTS: “Türkmen Türkçesi sözlüğü”, İlhan Çeneli, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Bellekten 1982-1983**, 29-84. s.

UHVMI: “Uygurlarda hukuk ve maliye istilahları”, Ahmet Caferoğlu, **Türkiyat Mecmuası**, 1934, IV. c., 35-43. s.

YTS: **Yeni Tarama Sözlüğü**, Cem Dilçin, TDK, Ankara 1983.

1.3. Üçüncü kökten bugün dahi kullandığımız Eski Uygurca **birgü**, Kaşgarlıdaki **bérgü** “borç, verecek” kelimesine sahibiz.

İkinci ocak:

2.1. Birinci kökten Anadolu'daki **yapak** “sayım vergisi” türer.

2.2. İkinci kökten Eski Uygurca **yasak** “bir çeşit vergi” çıkar.

2.3. Veri elde edilemedi.

2.4. Dördüncü kökten Eski Uygurca **alış** “bir vergi türü” sözleri türer.

Üçüncü ocak:

3.1. Birinci kökten Eski Uygurcada saptanan **alban** “hizmetle ödenen bir vergi adı”, Kırgız Türkçesi **alman** “vergi, haraç” sözleri türer. Anadolu ağızlarındaki **salma** “vergi, vergi koyma” da buradandır.

3.2. İkinci kökten Eski Uygurca **saltığ** “vergi”, Anadolu'daki **sal-yan** “vergi” sözleri biter.

3.3. Üçüncü kökten Eski Uygurca **salığ** “bir vergi nevi”, Osmanlıca **salgın, salgın, salkı** “salma yoluyla alınan vergi, keyfi vergi”, **salmak** “vergi çıkarmak” sözleri çimlenir. Anadolu ağızlarında **salgın, salgu** “vergi”, **algın salgın** “köy muhtarının topladığı para”, **salgıncı** “tahsildar”dır.

Türkmençe **salğıt** “haraç, vergi” de bu köktendir.

Dördüncü ocak:

4.1. Eski Uygurca **kab** ve **kabın** “vergi adları”dır.

4.2. Veriye tesadüf edilemedi.

4.3. Üçüncü kökten **kakalan** “bir vergi adı” çıkar.

4.4. Dördüncü kökten **kalıng** “baç, haraç”, **kalan** “vergi çeşidi, arazi vergisi” sözleri çıkar.

Beşinci ocak:

5.1. Birinci kökten Eski Uygurca **kobçır, kopçır, kıpçur** “bir vergi adı”, Osmanlıca **kapçur** “sayım vergisi”, Anadolu ağzlarındaki **kapçur** “hayvan vergisi, davar vergisi” sözleri filizlenir.

5.2. İkinci kökten çıkan Eski Uygurca **kurut** “bir vergi çeşidi”dir.

5.3. Veriye tesadüf edilemedi.

5.4. Dördüncü kökten Eski Uygurca **koluş** “bir vergi nevi” sözü türer.

Bu duruma göre Türkçede vergiyle ilgili 5 söz ocağı ve bu 5 söz ocağının toplam 18 kökü vardır. 18 kökün 14’ünden söz tespit ediyoruz. Sadece dört kökten tespit yapamıyoruz. 14 kökten doğan sözlerin toplamı 30’dan fazladır. Bu durumdan başlıca 3 sonuç çıkarıyoruz:

1. Türkçe vergi sözleri açısından bay (zengin) bir dildir.

2. Eski Türklerde gelişmiş bir iktisadi yaşam ve bunun getirdiği gelişmiş bir sosyal-kültürel düzen vardır.

3. Vergiyle ilgili sözlerin çağa, coğrafyaya ve toplumlara göre anlam ve söylenişleri değişmektedir.

Eski bir yazı olan Türkçenin ilk yazılı belgesi 688-692 arasına tarihlenen Moğalstandaki Çoyren yazıtıdır. Türkçede her alanda olduğu gibi vergi alanında da bir çok kelime vardır. Türkçede vergiyle ilgili ilk sözlere Orkun yazıtlarında raslıyoruz. Yazıtlarda vergiyle ilgili iki söz; bir- ~ ber- “vermek” edimi (fiili) ve kalıng “baç, haraç” sözü geçer (OY 100, 104).

Eski Uygurca dediğimiz ve 850-1250 arasına tarihlenen Türk dilinde vergiyle ilgili bir çok sözcüğün olduğunu görüyoruz. Diğer Türk devlet

ve toplumlarının dillerinde, bu arada günümüz Anadolu ağızlarında da vergiyle ilgili pek çok söze tesadüf edilmektedir.

Biz Türkçede vergiyle ilgili sözleri iki kısımda topladık:

A. Vergiyle ilgili söz ocakları **B.** Vergiyle ilgili dağınık sözler.

Vergiyle ilgili söz ocakları, aynı ocaktan türeyen sözlerin oluşturduğu sözcük öbekleridir. İlk defa tarafımızdan ortaya konulan ocak yasasına göre Türkçede yalın ündeşli bir ocağın 4, yapışık ündeşli bir ocağın 3 kökü vardır. Ocak kısaca her hangi bir kavramı ifade için, bir ündeş ve bir ünlüden meydana gelen ses-yapı birimidir.

Bildirimizde önce Türkçede vergiyle ilgili söz ocaklarını sunmak ve incelemek istiyoruz. Şu anki bulgularımıza göre Türkçede vergiyle ilgili 5 söz ocağı vardır. Tabi ki daha fazla ocak olmalıdır. Şimdilik alfabetik sırayı izleyip bu 5 ocaktan söz edeceğiz.

A. Türkçede vergiyle ilgili söz ocakları

1. *bi-rb, *bi-rd, bi-rg (*birb, *bird, birg) : Vergi kavramıyla ilişkili bir ocaktır. Bildiğimiz alelade vermek anlamı sonracıdır.

1. *bi-rb : Şimdilik veriye raslanmamıştır.

2.1. *bi-rd kökünden gelen Eski Uygurca **birt** “bir vergi türü”, **birtsiz** “vergisiz”, **birtürmək** “verdirmek”tir; Rus Türk bilimcilerinden S. Y. Malov (1880-1957) **bert**, F. W. Radloff (1837-1918) **pirt** biçimini yeğler (EUTS 29 ; UHvMI 38).

2.2. Divanü Lügatit Türkte bért “efendisinin köleden her yıl aldığı vergi”dir (D 19).

2.3. Anadolu da pırde “hayvan sayısına göre alınan vergi, sayım vergisi”, **fırde** “hayvan vergisi”, **fırdeci** “vergi alımcısı, tahsildar”dır (DS 5 1868 ; DS 9 3457).

3.1. bi-rg kökünden gelen Orkun yazıtlarındaki **bir-** ~ **ber-** “vermek”, Eski Uygurcadaki **birmäk** “1. vermek 2. yardımcı fiil, ...”, Kaşgarlıdaki **bérmek** “vermek”tir (OY 99, 100 ; EUTS 29 ; D 19).

Kök sonundaki g’ler düşmüştür. Günümüzdeki vermek eyleminin -rg- > -r- değişimiyle, yani -g- düşümüyle buradan geliştiğini sanıyoruz.

UYARI : Bérmäk, bermek biçimleri -rb- > -rm- değişimiyle birinci kökten de türeyebilir. Krş. Orkun yazıtlarındaki armakçı (< *arbakçı) ile.

3.2. Eski Uygurca **birgü, bigü** “armağan, vergi”, **birgin** “ödeme”, **birkälämäk** “verme kabiliyetinde ve gücünde olmak”tır (EUTS 28, 29). *Bigüde* -r- yitimi gözlüyoruz.

3.3. *Divanü Lügatit Türkte* **bérgü** “borç, verecek”, **bérigli** “vermek isteyen”, **bérigsemek** “vermek istemek; vere yazmak”, **bérimçi** “borçlu”, **bérimlig** “verimli, borçlu”dur (D 19).

3.4. Kıpçakça berneli “borçlu”dur (KıpTS 28). -rg- > -rng- > -rn- evrimi vardır.

3.5. Türkçemizdeki **vergi** (<< birgi) buradandır. Kelime *vir-gi* biçiminde değil, *virg-i* biçiminde bölünecektir.

3.6. Macar Türk bilimcisi Zoltan Gomboş, 1912’de, Eski Bulgar Türkçesi **ber** kelimesinin Macarcaya **ber** olarak geçtiğini, bunun Sılav dillerine **bir** “her şahsın vermekle mükellef olduğu vergi” olarak aktarıldığını yazar (UHvMI 38). Çağdaş Macarca **bér** “ücret, maaş, kira”dır.²

2. *da-b, *da-d, *da-g, *da-l (*dab, *dad, *dag, *dal) : Vergi çeşitleriyle ilgili bir ocaktır.

1. *da-b kökünden, başta d > y evrimiyle gelen Anadoludaki **yapak II** “sayım vergisi”dir (DS 11 4175).

2. *da-d kökünden, başta d > y evrimiyle gelen Eski Uygurca **yasak** “1. bir çeşit vergi”dir (EUTS 188). Caferoğlu *yasak* “Altınorduda onda

² **Macarca Cep Sözlüğü** (Türkçe - Macarca, Macarca - Türkçe) ; haz.lar Ertuğrul Özkan - İldiko Özkan, Fono y., İstanbul 2003, 29. s.

bir olarak ülkeden alınan varidattır” der; Altınorduda Ruslardan alınırđı, Ruslarsa Sibiryalılarından alırlardı (UHvMI 36).

3. ***da-g : Şimdilik** veriye raslanmamıştır.

4. ***da-l** kökünden, başta d > y > sıfır evrimiyle gelen Eski Uygurca **alış** “... , bir vergi türü”dür (EUTS 7 ; UHvMI 36).

3. ***da-lb, *da-ld, *da-lg (*dalb, *dald, *dalg) : Vergiyle, vergi salmakla ilgili bir ocaktır.**

1.1. ***da-lb** kökünden, başta d > y > sıfır evrimiyle gelen Eski Uygurca **alban** “2. hizmetle ödenen bir vergi adı”, Kırgız Türkçesi **alman II** “vergi, haraç”tır (EUTS 7 ; KS 20, 29).

1.2. Tuva Türklerinde **alban** “devlet vergisi”dir; Şor, Kuğu, Sagay, KüğeriK, Tarançı ve Doğu Türkçelerinde **alban** “vergi; mecburi hizmet”tir; Doğu Türkistanda **alban** “vergi”, **alban** çıkarmak “vergi toplamak”tır (UHvMI 35).

1.3. Çorum ağzında **salma II** “vergi, vergi koyma”dır.³ Değişim *salb-a > salmak biçiminde olmalıdır. Üçüncü kökten bitme ihtimali de vardır.

2.1. ***da-ld** kökünden, başta d > s evrimiyle gelen Eski Uygurca **sal-tığ** “vergi”dir (UHvMI 41).

2.2. Anadoludaki **salyan** “vergi”, **salyancı** “vergi toplayan görevli, tahsildar”dır (DS 10 3530).⁴ -ld- > -ly- olmuştur. Bu bakımdan *du-ld kökünden çimlenen Deliorman Türklerindeki Çölyan “Çolpan”la karşılaştırınız (DS 3 1284).

2.3. Anadoludaki **sellan** “vergi”dir (DS 10 3577). Sözcükte -ld- > -ll- değişimi vardır: *Saldan >> sellan.

³ İbrahim Gösterir, ÖrneKli - Tanıklı Çorum Ağzı Sözlüğü, Çorum 2009, 280. s.

⁴ **age**, 280. s.

3.1. *da-İg kökünden, başta d > s evrimiyle gelen Eski Uygurca **salıĝ** “1. vergi nevi”, **kılıĝ salıĝ** “vergi nevi”dir (EUTS 116, 128). Araya ünlü girmiştir yahut ortada -g- düşmüştür.

Caferoĝlu “üzüm baĝı vergisi” der; bu vergi Altınorduda borla tamgası adıyla yürürlükte olmuştur (UHvMI 41, 42).

3.2. Çaĝatayca salıĝ, Tarançıca **selik** “vergi”dir (UHvMI 42). Ortaya ünlü sokulmuştur.

3.3. Osmanlıca salĝun, salĝın, salkı “salma yoluyla alınan vergi, keyfi vergi”, **salmak** “6. vergi çıkarmak”tır (YTS 178, 179). *Salmakta* -g-yitimi görülür. Birinci kökten bitme olasılıĝı da vardır.

3.4. Çorum aĝzında salĝın, salĝu “vergi”, **salĝıncı** “tahsildar”⁵, Anadolu aĝızlarında **salĝı, salĝın** ve deĝişkenleri “vergi”, **salĝ eylemek, salĝ etmek** “toplucu yapılacak iş için gücü oranında para ya da başka bir şey vermek”, çalĝın **salmak** “köy sandıĝına para yatırmak”, **alĝın salĝın** “köy muhtarının köylüden topladıĝı para”dır (DS 1 214 ; DS 3 1053 ; DS 10 3523).

3.5. Türkmen Türkçesinde salĝıt “haraç; vergi”dir (TTS 68 ; KTLS 947).

3.6. Kırgızca, Kazakça salık, Özbekçe sàlık, Yeni Uygurca selik, Tatarca salım, Başkurtça halım “vergi”dir (KTLS 946-47). Araya ünlü girmiştir yahut ortada -g- düşmüştür.

4. *ga-b, *ga-d, *ga-g, *ga-l (*gab, *gad, *gag, *gal) : Bir tür vergiyle ilgili bir ocaktır.

1. *ga-b kökünden gelen Eski Uygurca **kab** “bir vergi adı”, **kabın** “bir vergi adıdır; *kurutla* beraber kullanılmıştır.” (UHvMI 38 ; EUTS 106).

2. *ga-d : Şimdilik veriye raslanmamıştır.

⁵ age, 279, 280. s.

3. ***ga-g kökünden gelen Eski Uygurca kakalan** “bir vergi adı”dır (EUTS 107).

4.1. ***ga-l kökünden gelen** Orkun yazıtlarındaki **kaling** “baç, haraç”tır (OY 104).

4.2. Eski Uygurca **kalan** “vergi çeşidi, arazi vergisi”, **kalançı** “kalan vergisini toplayan memur”, **kalanlıg** “kalan vergisi mükellefi”dir (EUTS 106-108).

4.3. Eski Uygurca **kılıg salıg** “vergi nevi”dir (EUTS 116). *Kılıgda* darlaşma vardır. Krş. Eski Uygurca kopçır > *kıpçır*la (EUTS 116, 120).

4.4. **Kalan**, Eski Uygurlarda araziden, Altınorduda ise bağlı yerel yöneticilerden, onların hanımlarından, çocuklarından ve elçi kurulu başkanlarından alınırdı. Caferoğlu Temür Kutluk yarlığında **kalan** “toprak vergisidir” der (UHvMI 39).

Düşünceler

Kaşgarlıda **kaling** “öncül mihir olarak kadına verilen çeyiz”, Osmanlıca **kalıñ** I “nikâhta kız tarafına verilen ağırlık, para, başlık”tır (D 56 ; YTS 123). Sözcük burayla alakalı olabilir. **Kaling**, Kırmanççaya **qelend** “başlık” olarak geçmiştir. –d takılmadır.

5. ***go-b, *go-d, *go-g, *go-l (*gob, *god, *gog, *gol) : Bir vergi türüyle ilgili bir ocaktır.**

1.1. ***go-b kökünden gelen** Eski Uygurca **kobçır** “bir vergi adı”, **kopçır**, *kıpçır* “bir vergi nevi”dir (EUTS 116, 118, 120). Caferoğlu bunun Eski Uygurlarda “hayvanla ödenen bir vergi olduğunu söyler; Moğallarda ise para, darı ve seyahat için atların bedava tahsis edilmesiyle ödendiğini, Eski Uygurlar ile Moğallardaki uygulamaların farklı olduğunu belirtir (UHvMI 40, 41). Bu anlam farklılıklarını hemen alttaki şıklarda da görüyoruz.

1.2. Osmanlıca **kapçur** “sayım vergisi”dir (YTS 125).

1.3. Anadolu'da **kapçur**, **kapcur** “1. hayvan vergisi 2. davar vergisi”dir (DS 8 2632).

2. *go-d kökünden gelen Eski Uygurca **kurut** “bir vergi çeşidi”dir (EUTS 124).

3. *go-g : Şimdilik veriye raslanmamıştır.

4. *go-l kökünden gelen Eski Uygurca **koluş** “bir vergi nevi”dir (EUTS 120). Eski Uygurlarda atla ödenirdi (UHvMI 40).

B. Türkçede vergiyle ilgili dağınık sözler

1. Eski Uygurca **basık** “bir vergi”dir (EUTS 23). Herkes tarafından ödenirdi (UHvMI 36).

2. Eski Uygurca **yulluğ birim** “bir nevi vergi”dir; ürünün satışından alınır (UHvMI 37, 38).

3. Eski Uygurca **tütün** “1. mesken sayımında alınan vergi”dir (EUTS 170). *Tütünün* asıl anlamı “duman”dır. Tütünle, yani “duman”la tüten ocaklar (evler) kastedilir. Bundan ötürü tütünü konut, mesken vergisi olarak kabul etmek olanaklıdır. Sonracıl bir sözdür. Belgelerde elbise veya pamuk dokumayla ödendiği yazılır (UHvMI 43).

4. Eski Uygurca **tüşük** “bir vergi türü”dür (UHvMI 43).

5. Eski Uygurca **täsik** “bir vergi türü”dür (UHvMI 42).

6. Eski Uygurca **kanlık** “hanlardan alınan vergi”dir (UHvMI 39). Sonracıl bir sözcüktür.

7. Orta Uygurca **tart-** “vergi getirmek, vergi ödemek”tir.⁶

8. Altınorduda **baskak** “vergi toplayan memur”dur (UHvMI 36). Osmanlıda **baskaklık** “valilik”tir (YTS 25).

⁶ Mağfret Kemal Yunusoğlu, **Uygurca - Çince İdikut Sözlüğü**, TDK, İstanbul 2012, 173. s.

9. Osmanlıca **kırtıl** “baç, vergi, haraç”tır (YTS 138).

10. Anadolu'da **kırtıl** “1. otlak parası, otlakıye 2. kira, vergi”, **kırtılcı** “vergi toplayan”, **kırtık** “4. rüşvet 6. tahsildar makbuzu”, **kırtıl** “2. sayım vergisi”dir (DS 8 2837).⁷

11. Anadolu'da sırgat “1. hayvan sayımı yapan kimse 2. sayımı yapılmayan insan ya da hayvan”dır (DS 10 3615, 3617).

C. Sonuç

Bu duruma göre Türkçede vergiyle ilgili 5 söz ocağı vardır. Ocakların üçü yalın ündeşli (4'er köklü; $3 \times 4 = 12$ kök), ikisi yapışık ündeşli (3'er köklü; $3 \times 2 = 6$ kök)'dir. 5 ocağın toplam kök sayısı 18'dir. 18 kökün 14'ünden söz tespit ediyoruz. Sadece 4 kökten şimdilik söz saptayamıyoruz. 14 kökten doğan sözlerin toplamı 30'dan fazladır. Bu durumdan başlıca 3 sonuç çıkarıyoruz:

1. Türkçe vergi sözleri açısından bay (zengin) bir dildir.

2. Eski Türklerde gelişmiş bir iktisadi yaşam ve bunun getirdiği gelişmiş bir sosyal-kültürel düzen vardır.

3. Vergiyle ilgili kelimelerin anlam ve söylenişleri çağa, coğrafyaya ve toplumlara göre değişkenlik göstermektedir.

⁷ **Türkiyede Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi**, TDK, İstanbul 1941, 2. c., 921. s.